



«Тыва улустун ыңыкшылдыг Эди - кавай»



Эрги-Барлык суур
«Улусчу ужурлар» клуву
Удуртукчузу: Куулар А.Б.

Эпиграф:

Авай, авай, авайымны,

Аазын Эмген авайымны.

Аазын Эмген авайым дег,

Ааттынган кавайымны.

(Улустун ыры)

Сорулгазы:

-кавай – тыва улустун бурун шагдан бээр эдилеп чорааны ыдыкшылдыг болгаш ажыктыг эди дээрзин уругларга болгаш аныяк-оскенге билиндерер.

Даалгалары:

- Кавай – ыдыктыг болгаш ажыктыг эт деп билиндерер.
- Кавайнын тургузуун коргузуп ооредир.
- Тыва улустун ыдыкшылдыг эдин хундулеп, хумагалап чоруурунга кижизидер.



Чаш уруг кавайы – тыва чоннун шаандан тура ажыглап чораан ыдык эди. Кавайга бистин огбелеривис бурун шагдан бээр уругларын остур азырап ап чораан. Чаш уруглуг кавай ааткышка астынган турар, орун кырынга чыдар.

Уруг чок кавайны ак энчекке азы тон-бile ораагаш, чажыра кадагалаар чораан. Уруг кавайын ээн, куруг каап болбас. Иштинге бир-ле чувени салып каар. Кавайны уреп, октап, кайы хамаан чок черге салып болбас.

Кавай болза салгал дамчыыр ыдык эт болур. Кавай-
бile торээн черинин сүлдези чангыс дижир, ынчангаш
тыва кижинин эн-не хайыралдыг эди кавай болур. Чаш
уругнун кавайы ол-ла толдун торел-аймаанын, ада-
огбезинин, ада-иезинин болгаш торээн чуртунун
ыдыктыг омаа болур.

Чидиг айтырыглары:

Амғы уеде уруглар урга кавайын ыдықтыг эт деп билбейн турарында болгаш уттуңдуруп бар чыдар опей ырыларны ырлап билбес болуп турарында.

Кавай, опей ыры

болгаш ие кижи ожуктун уш дажы дег чарылбас чуулдер деп чувени амғы уеде уруглар хамаан чок, улуг улус безин шоолуг билбес болуп турар.

Ажылдын актуалдыы:

Тыва кавайын ажыктыын, кадыкшылга херегин амғы салгалдын шоолуг билбейн турары болгаш опей ырын база ырлавайн турарында.

Даап бодаашкын:

Бир эвес ургну чажындан кавайга остурер болза дүрт-сыны чарап болур болгаш ургунун баштай доругар чери кавай – ыдықтыг эт деп билиндирери чугула. Кавайга опей ырын дыннап оскен урга чечен-мерген, чугаазы чарт болур.



Кавайнын тургузуу:

Кавай (люлька, колыбель)- чаш ургну
чайгап удудар бичии оруну.

Энмек-ыргайтып каан сооскен.

Хырык ыяжы-хорек ыяжы.

Шунмек-кавайнын одек ураг талазы.

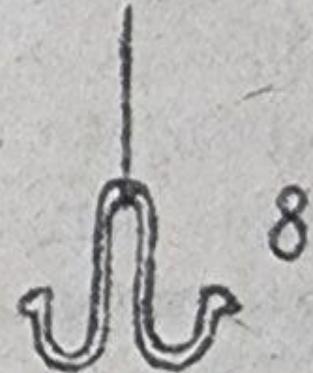
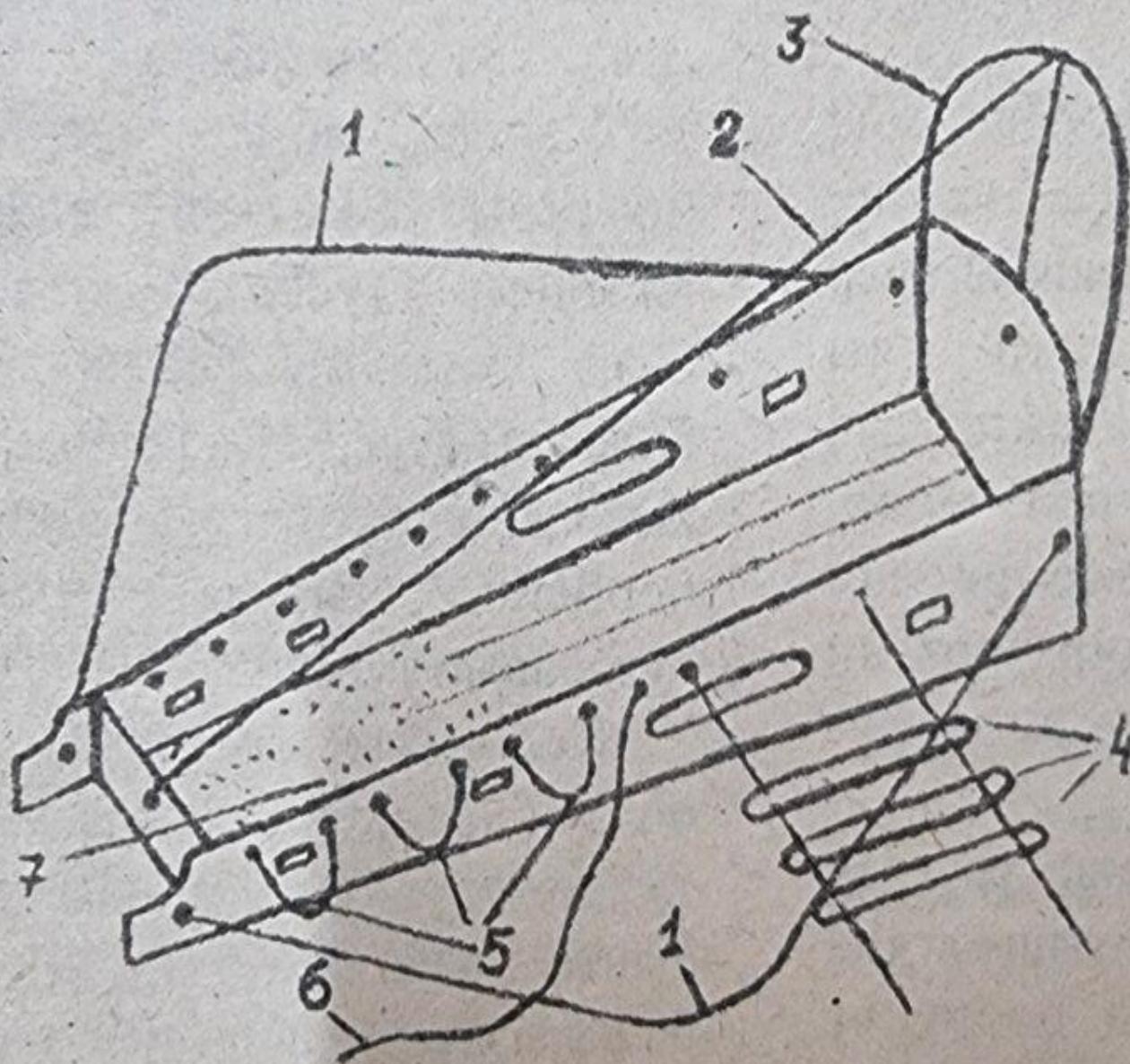
Арташ-кавай сыртыы.

Ааткыш-кавай азар илбек ыяш.

Шидиг баа-кавайнын кыдырында баглар.

Шидишикин-узун баг.





1. Ааткышка азар баа.
2. Эңмек баа.
3. Эңмек.
4. Хырык ыяжы.
5. Шидиг баа.
6. Шидиишкін.
7. Шүцмек (өдек уара чек).
8. Ааткыш.



Шаанды тывалар кошкун амыдыралдыг чораан, ынчангаш кавайны орун кырынга чыттырарынга, эзерлиг айтка унгереринге болгаш ааткышка азарынга эптиг кылдыр кылыш чораан.

Кавайнын дувун шаарартыр кылыш турган. Узун дилиндек ыяштарны бадыргаш, ийи ужундан так быжыглай эптептер. Кавайнын дуву чиик болгаш быжыг болур.

Кавайнын чаагы – кавайнын ийи талазында ийи калбак ыяш болур. Кавайнын чаагы чаш уругну озал-ондактан камгалаарынын бир чугула чери болур.

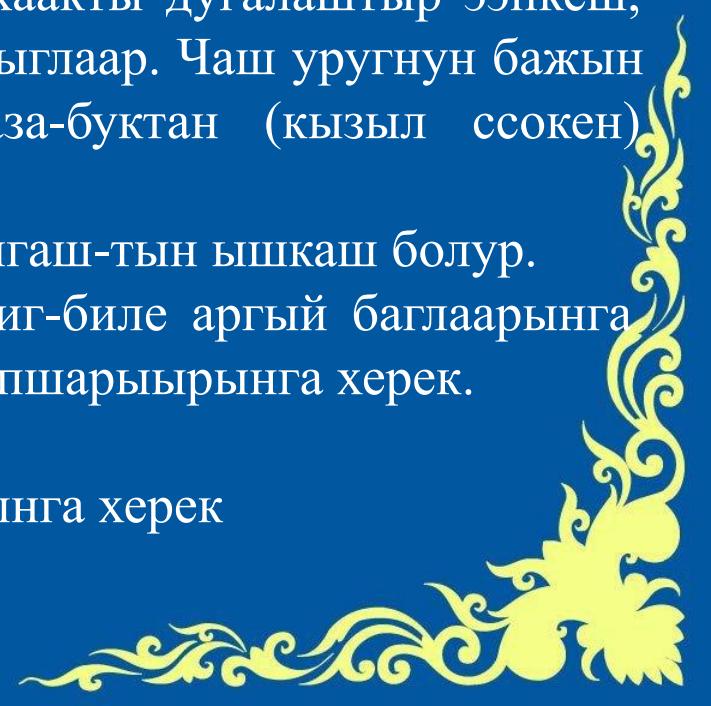
Кавайнын энмээ – кызыл сооскенин азы ак хаакты дугалаштыр ээпкеш, ону кавайнын устуу талазынга, аласталдыр быжыглаар. Чаш уругнун бажын ымыраа-сээктен, изигден, сооктан болгаш аза-буктан (кызыл ссокен) кавайнын энмээ кмгалаар.

Мунгаш шидиг – мунгаш шидигнин хевири мунгаш-тын ышкаш болур.

Узун шидиг – узун шидиг болза мунгаш шидиг-бите аргый баглаарынга херек. Ол чаш уругну шимчевес кылдыр кавайлапшарырынга херек.

Аадар баг – кавайнын ааткышка азар баа.

Ааткыш – чаш уруг удууп чыдар кавайны азарынга херек



«Чаш уруг кавайын чымчак ыяш-бile чазап кылыш. Кавай кырынга хоюг дуктен салган энчекти чадар. Ол энчекти тускай, кавайга тааржыр кылдыр бышкаш, кыдышын кончуг чараш кылдыр сырып алыр. Оон шунмекке кургаткаш, хоюдур элгеп каан одекти ураг. Одек кырынга хоюг кылдыр дыдып каан дукту чадар, а кавайын хорек талазынга артاشты салыр. Чаш уругну чоргекке шарааш, кавайга чыттыргаш, энчек-бile баштай хорээн кавайлаар. Оон ижин талазынын энчээн эдер, а адак соонда будун энчек-бile чылыглааш, уругну алгы-бile шуглааш кавайлаар.»



Ие кижи кавайда чаш уруун чайгап оргаш, толунге ынаан болгаш оорушкузун илередип, бир чамдыкта мунгаралын илередип ырлаар. Уруг опейлеп орган ава кижи ырлаар дижир. Ава кижи кавайда чаш толун опейлеп оргаш, улуска чугаалавас бодалын ырлап илередир чораан. Ава кижи, уруг кавайы болгаш опей ырлар, ожуктун уш дажы дег, харылзаалыг.

Опей ыры

Опей, опей, ой,
Опей ырым, ой,
Ырлап берейн, ой
Дыннап корем, ой.
Чассыг кызым, ой,
Уван, уван, ой.
Тааланчыг, ой,
Ырым дыннап, ой,
Удуп корем, ой, ой, ой.









**Плюс
Информ**
www.plusinform.ru



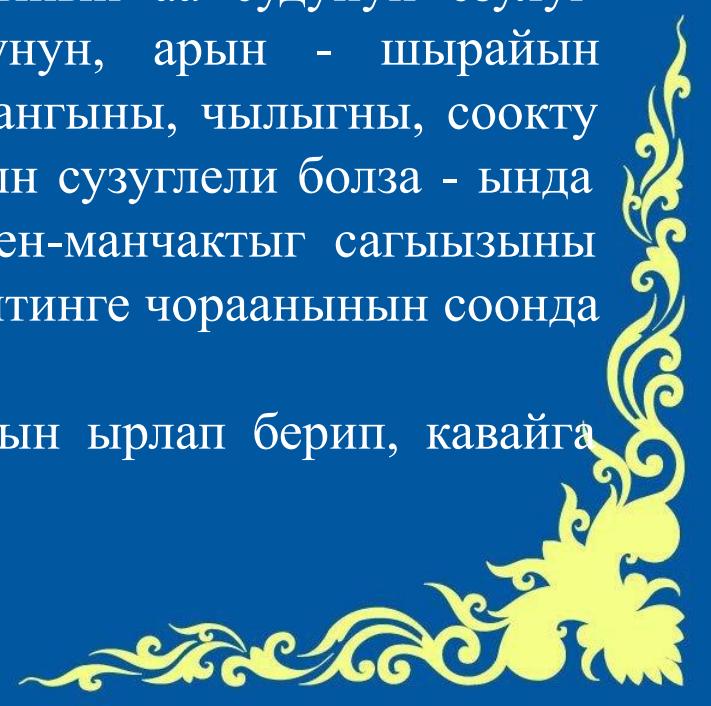


Туннел сос

Кавай - тыва огнун эн ыдыктыг эдилдеринин бирээзи. Ону тыва ада-ие "ажы-толумнун" оран савазы дээр. Улустун ырызында "Авайымдан арта берген ааттынган кавайымны" дээн. Чуге ынча дээнил? Бир талазында, кавайны ынакшыды коруп турары ол, ийи талазында, кавайда ава кижинин опей ыры, чаш уруу дээш сагыш човалгазы синникен, кавай биле иенин чаагай овур ынчангаш чара кордунмес.

Чаш уруг кавайынга доругуп озер, авазынын аа судунун ёзулуг амданын кавайлышында билип, авазынын унун, арын - шырайын кавайлышында танып билип аар, чырыкты, карангыны, чылыгны, соокту кавайлышында - ла ылгап билир апаар. Кавайын сузуглели болза - ында чаш ургунун куду сунезини синген, оон ээрэн-манчактыг сагызыны болуп турарында. Кавай - кижинин иезинин иштинге чораанынын соонда ийги чаглаа, уязы болур.

Аныяк аваларны ажы-толунге опей ырызын ырлап берип, кавайга ажы-толун остурерин сумелеп тур бис!





Ажыглаан литература:

- 1.Монгуш Кенин-Лопсан – «Тыва чанчыл»
 - 2.Монгуш Кенин – Лопсан – «Тыва чоннун бурунгу ужурлары».
 - 3.Журнал «Кадын» - «Аалым болган Ава Тывам».
 - 4.Михаил Дуюнгар – «Харда чечектер».
- 

ЧЕТТИРДИВИС!